

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER FAİK'İN GENÇLİK YILLARI VE EĞİTİMİ

ÖMER FAİK'İN GENÇLİK YILLARI.....	33
Çocukluğu ve Gençlik Yılları.....	33
Ahıska'daki Eğitimi	39
ÖMER FAİK'İN İSTANBUL YILLARI.....	45
Ömer Faik Darüşşafa Mektebi'nde	47
Galata Postanesindeki Memuriyeti	53

İKİNCİ BÖLÜM

ÖMER FAİK'İN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

ÖMER FAİK KAFKASYA'DA.....	61
Ahıska'ya Dönüşü	61
Ömer Faik Eğitim Faaliyetleri İçin Tiflis'te.....	63
Şeki'de Usûl-i Cedit Okulu	67
Gence'de	73
Bakü'de.....	79
Şamahı'daki Öğretmenlik Yılları	81
KAFKASYA'DAKİ BASIN VE YAYIN FAALİYETLERİ	83
Şark-i Rus Gazetesi	83
Gayret Matbaası'ndaki Faaliyetleri.....	95
Molla Nasreddin Dergisi	99
Dönemin Diğer Gazetelerindeki Yazıları.....	102
1905 RUS DEVRİMİ SONRASINDA.....	104
İşçilerle Aynı Safta	104
Ömer Faik'in Jön Türklere Yardımı.....	106
Ömer Faik'in Gözünden Ermeni-Müslüman Çatışması (1905-1906).....	111
Barış Görüşmesi	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖMER FAİK'İN SİYASİ FAALİYETLERİ

DOĞU ANADOLU'YA YARDIM.....	123
1917 Rus Devrimi'ne Kadar Ömer Faik.....	123
Birinci Cihan Harbi'nden Sonra Bölgedeki Gelişmeler	124
ÖMER FAİK AHISKA DELEGESİ.....	127
Ahıska Delegesi Olarak İstanbul'a Gelişi.....	127
Talat ve Enver Paşa'ya Mektubu.....	135
Türk Ordusunun Kafkasya'ya Girişi.....	136
Ahıska Türklerinin Teşkilatlanması.....	139
AHISKA GEÇİCİ HÜKÛMETİ REİSİ.....	141
Hükûmet Reisliğine Ömer Faik'in Seçilmesi.....	141
Ahıska'nın İşgali.....	143
ÖMER FAİK'İN SİYASİ FAALİYETLERİNDE	
GÜRCİSTAN VE AZERBAYCAN.....	145
Hapsedilmesi.....	145
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Ömer Faik.....	150
SOVYET DÖNEMİNDE ÖMER FAİK.....	153
Ömer Faik'in Sovyetlerin İlk Yıllarındaki Faaliyetleri.....	153
Gürcistan Devrim Komitesi'ndeki Faaliyetleri.....	154
Tutuklanması ve Öldürülmesi.....	158
SONUÇ.....	163
BİBLİYOGRAFYA.....	167
EKLER.....	183

ÖNSÖZ

Ömer Faik, Kafkasya Türklerinin milli basınının gelişiminde önemli bir rol oynamış aydınlardan biridir. Eğitim, matbuat, siyaset ve diğer toplumsal konulardaki çalışmalarıyla, 20. yüzyılın başlarında Kafkasya kamuoyuna yön vermiş önemli bir fikir adamıdır. Yenilikçi fikirleriyle Türklerin milli uyanışı ve özgürlüğü için açık ve kararlı bir şekilde fikri mücadele yürütmüş, “Molla Nasreddinciler” olarak bilinen fikir akımının öncülerinden biri olmuştur.

Ömer Faik, 1917 yılında siyasi faaliyete başlamış, Gürcistan Türklerinin bağımsızlığı uğrunda mücadele etmiş ve 29 Ekim 1918’de kurulan Ahıska Hükûmeti’nin başkanlığını üstlenmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dönemlerinde çeşitli devlet kademelerinde yöneticilik yapmıştır. Tüm bu faaliyetleri sırasında Kafkasya Türklerinin siyasi, sosyal ve kültürel haklarının temini konusunda büyük bir gayret sarf eden Ömer Faik, önemli bir gazeteci, etkili bir yazar, hitabet yeteneği yüksek bir konuşmacı, toplumsal konulara duyarlı bir aydın ve değerli bir öğretmen olarak zengin bir miras bırakmıştır. Kafkasya Türklerinin bilinçlenmesi, örgütlenmesi ve özgürlüğü için mücadele etmiş ve bu uğurda hayatını ortaya koymuştur.

Ömer Faik’in İstanbul’da bulunduğu dönem, Genç Türkler ile teması ve ilişkileri, II. Abdulhamid iktidarı aleyhindeki görüşleri ve faaliyetleri, İran ve Çar Rusyası istibdadına karşı münasebeti, Kafkasya’da eğitim ve basın çalışmaları, aynı zamanda 1917-1920 yılları arasındaki siyasi ve diplomatik faaliyetleri Kafkasya ve Türk tarihi açısından önem arz etmektedir.

İşte biz bu çalışmayla Ömer Faik'in ne kadar önemli bir fikir adamı olduğunu, siyasi ve kültürel faaliyetleriyle Kafkasya kamuoyuna nasıl istikamet verdiğini ortaya koymaya çalışacak, onun hayat serüvenini, zihin dünyasını, siyasi ve içtimai faaliyetlerini tespit edeceğiz.

Kafkasya'da milli fikir ve düşüncenin şekillenmesinde bu kadar önemli rol oynamış bu şahsiyet, ne yazık ki Türkiye'de bugüne kadar ihmal edilmiş ve hakkında biyografik çalışma yapılmamıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da bu kez de eski harfli metinlerin okunup değerlendirilmesi konusunda sıkıntılar yaşanmış; araştırmacılar, ancak Sovyetler döneminde yapılmış çalışmaları esas almakla yetinmek durumunda kalmışlardır. Bu çalışmanın en önemli amacı, Ömer Faik Numanzade'nin hayatı ve faaliyetlerini birlikte ele almak, daha önce çalışılmayan eksik yönlerini tamamlamak ve Sovyet etkisiyle bina edilen dar çerçeveden kurtararak bütün yönleriyle değerlendirip müstakil ve tarafsız bir biyografisini ortaya koymaktır.

Cafer MUSTAFAOĞLU
İstanbul, 2025

GİRİŞ

Çarlık Rusyası, 1801 yılından itibaren Güney Kafkasya'yı hâkimiyeti altına alma hedefi doğrultusunda askerî faaliyetlerini sistemli biçimde yoğunlaştırmıştır. Bu genişleme sürecinin dönüm noktalarını oluşturan 1813 tarihli Gülistan Antlaşması, 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması ve 1829 tarihli Edirne Antlaşması, Osmanlı ve Kaçar devletlerinin Güney Kafkasya üzerindeki siyasî ve hukukî tasarruf imkânlarını büyük ölçüde tasfiye etmiş; böylelikle bölgedeki önceki güç dengeleri köklü bir biçimde değişmiştir. Söz konusu antlaşmaların neticesinde Rus İmparatorluğu, Kafkasya'da neredeyse rakipsiz bir nüfuz alanı tesis etmiştir.

Yaklaşık binyıla yayılan Türk hâkimiyeti dönemi boyunca Güney Kafkasya, Türk-İslâm medeniyetinin önemli kültürel, iktisadî ve idarî merkezlerinden biri hâline gelmişti. Rus işgali ve müteakip idarî-siyasî düzenlemeler ise bölgenin etno-demografik yapısını, toplumsal örgütlenmesini ve iktisadî ilişkiler ağını derinden dönüştürmüştü; Kafkasya Türk topluluklarını sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan ağır bir baskı süreciyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu bağlamda Kafkasya Türkleri, dönemin diğer yerli unsurları gibi zorunlu iskân (sürgün), demografik mühendislik ve asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır.

Ortaya çıkan bu olumsuz koşullar, Türk topluluklarını özellikle de Kafkasya Türklerini varlıklarını korumaya yönelik çok katmanlı bir mücadeleye sevk etmiştir. Söz konusu mücadele, Rusya İmparatorluğu sınırları içindeki diğer Türk unsurlarında da gözlemlendiği üzere, ağırlıklı olarak doğrudan silahlı

çatışma yahut zorlayıcı yöntemlerden ziyade; modern eğitim kurumlarının teşkili, matbuat faaliyetlerinin geliştirilmesi ve medenî-kültürel sermayenin yeniden inşası kanalları üzerinden yürütülmüştür. Bu süreç, Kafkasya Türklerinin kimlik muhafazası ve toplumsal yeniden üretim stratejilerinin merkezinde yer almıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde küresel ölçekte yeniden şekillenen güç dengeleri, Avrupa'nın tamamında olduğu gibi Rusya İmparatorluğu'nu da siyasî, iktisadî ve içtimâî bakımdan derinden sarsmış; bu dönüşümler neticesinde Rusya'daki Türk/Müslüman topluluklar arasında terakkiperver bir aydın zümresi teşekkül etmiştir. Söz konusu zümre, toplumsal geri kalmışlığın aşılmasında modern eğitim kurumları ile matbuatın stratejik vasıtalar olduğuna inanmış; kurtuluşun yegâne yolunu “medeniyet” idealinin benimsenmesi ve kurumsallaştırılmasında görmüştür. Bu aydınların mümeyyiz simalarından biri de Kafkasyalı Ömer Faik Numanzade (1872-1937) idi.

Ömer Faik, Bolşeviklerin 1920'de Kafkasya'yı ele geçirmesine kadar bölgede yoğun edebî ve siyasî faaliyetlerde bulunmuş; bilhassa 1917-1920 yılları arasında yürüttüğü siyasî ve diplomatik girişimlerle temayüz etmiştir. Kısa ömürlü de olsa Ahıska Türk Cumhuriyeti'nin başkanlığını üstlenmesi, onun bölgesel temsil ve millî siyasal örgütlenme arayışındaki rolünü somutlaştıran kritik bir safha teşkil eder. Numanzade, Türk yurtlarının istiklâl ve siyasî istikrarı ile edebî ve kültürel terakkisi hedeflerine matuf olarak muhtelif süreli yayınlarda çok sayıda makale kaleme almış; Türk dilinin sadeleşmesi, zenginleşmesi ve müşterek bir yazı dili hüviyeti kazanması yönünde ısrarlı ve sistemli bir entelektüel mücadele yürütmüştür. Bu çabaları, yalnızca dil alanında değil, aynı zamanda müşterek bir kültürel ufuk ve modernleşme programının inşası bakımından stratejik bir mahiyet arz etmektedir.

Türkiye’de Ömer Faik Numanzade üzerine yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kafkasyalı aydınlara dair mevcut araştırmalar incelendiğinde, Numanzade hakkında bir-iki sınırlı ve spesifik inceleme dışında kapsamlı nitelikte bir biyografinin bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca süreli yayınlarda yer alan ve onun fikir dünyasını yahut içinde yaşadığı dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel gerçekliğini derinlikli biçimde yansıtmayan; tarafsız ve kuşatıcı bir perspektif sunmaktan uzak; daha ziyade Ahıska kökenli bazı yazarların hemşehricilik eğilimleri ve duygusal bir üslup çerçevesinde kaleme aldıkları birkaç deneme haricinde ilmî bakımdan ciddi addedilebilecek bir çalışma tespit edilememiştir.¹ Türkiye’de Ömer Faik Numanzade’ye dair bütüncül bir biyografi çalışmasının bulunmayışı, bu sahada araştırma yapmamız için hem ilmî bir boşluk hem de metodolojik bir imkân teşkil etmiştir.

Ömer Faik’in 1880-1906 yılları arasındaki hayat safahatını ve faaliyetlerini tesbit bakımından birincil ve en mühim kaynak, bizzat kendisi tarafından kaleme alınmış olan *Hatıralarım*² başlıklı notlarıdır. Müellif, ömrünün son devresinde bu hatırat üzerinde yoğunlaşmış; ancak öldürülmesi sebebiyle metni tamamlamamış, yalnızca 1880’li yıllardan 1906’ya kadar olan dönemi yazıya geçirebilmiştir. Hatıralarında Ahıska’daki çocukluk ve ilk tahsil yılları, İstanbul’daki eğitim hayatı, Kafkasya’ya dönüşünü takip eden muallimlik tecrübesi ile matbuat sahasına

1 Buna misal olarak *Bizim Ahıska* Dergisi’nde çıkan yazıları örnek gösterebiliriz. Bakınız: Rıdvan Çitil, “Ömer Faik Numanzade’nin Matbuat Hayatı I, II, III, IV, V, VI”, *Bizim Ahıska*, Sayı: 31, 32, 33, 34, 35, 36, (Yaz 2013, Sonbahar 2013, Kış 2014, Bahar 2014, Yaz 2014, Sonbahar 2014), s. 13-15, 20-25, 17-22, 23-28, 25-31, 21-27.

2 Bu hatırat, Ömer Faik Numanzade’nin 1880’den 1906’ya uzanan hayatını ve faaliyetlerini konu edinmektedir. Metnin elyazması nüshası, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü Ömer Faik Numanzade bölümünde korunmaktadır.

ilk intisabı ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Metin, bir taraftan İstanbul ve Kafkasya'nın döneme dair siyasi ve içtimai muhitine ilişkin zengin gözlemler ihtiva ederken, diğer taraftan Kafkasya'daki eğitim politikaları, mektep pratikasyonu, yerel matbuatın teşekkülü ve işleyişine dair de mühim malzeme sunmaktadır.

Hatıratın müellif tarafından hayatının son safhasında kaleme alınmış olması, anlatılan hadiseler ile yazıya geçirildiği zaman arasında yaklaşık yirmi beş otuz yıllık bir mesafe bulunduğunu göstermektedir. Bu kronolojik açıklık, tabii olarak seçici hafıza, sonradan oluşan fikrî olgunlaşmanın geçmişe projeksiyonu (retrospektif yorum) ve kronolojik kaymalar gibi muhtemel zaafırları beraberinde getirir. Nitekim Ömer Faik'in olayları değerlendirış tarzı ile hadiselerin vukuu anındaki kavrayışını arasında farklar bulunması kuvvetle muhtemeldir; bazı vaka ve süreçleri eksik, hatalı yahut birbirine karışmış şekilde aktarmış olabileceği göz ardı edilemez. Bununla birlikte metin, iç tenkit (muhteva tutarlılığı, üslup ve kavramsal süreklilik) ve dış tenkit usulleri uygulanmak kaydıyla, söz konusu devrin siyasi-toplumsal panoramasını ve müellifin fikrî tekâmül seyrini aydınlatmada son derece kıymetli ve muteber bir kaynak mahiyetini korumaktadır.

Ömer Faik'in kaleme aldığı *Hatıralarım*, Şamil Gurbanov'un neşriyle 1985 yılında Bakü'de Kiril alfabesiyle kitap halinde yayımlanmış;³ Türkiye'de ise 2000'li yıllarda İrfan Murat Yıldırım ve Fazıl Gökçek tarafından *Hatıralar* adıyla Türkiye Türkçesine aktarılarak neşredilmiştir.⁴ Bu neşir silsilesi, metnin hem yerel

3 Ömer Faik Numanzade, *Hatıralarım*, Hazırlayan: Şamil Gurbaznov, Gençlik Yayınları, Bakü 1985. Bundan sonraki kaynak gösteriminde Ömer Faik'in hatıralarının bu baskısı esas alınacaktır.

4 Ömer Faik Numanzade, *Hatıralar*, Haz. İrfan Murat Yıldırım-Fazıl Gökçek, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.